

Redakcija: Algis Mickūnas, Arūnas Sverdiolas, Saulius Žukas
Šį numerį sudarė Kęstutis Nastopka
Redaktorė Danutė Kalinauskaitė
Rinko ir maketavo leidykla „Baltos lankos“

Žurnalą parėmė

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Algirdas Julien Greimas, „Le savoir et le croire: un seul univers cognitif“
in *Du sens II. Essais sémiotiques* © Éditions du Seuil, 1983;
© Vertimas į lietuvių kalbą, Rolandas Pavilionis, 2000
Algirdas-Julien Greimas, „La parabole: une forme de vie“,
in *Le temps de la lecture. Exégèse biblique et sémiotique*, © Cerf, 1993;
© Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, Saulius Žukas, 2000
Heidi Toelle, „Le châtement de Sodome et de Gomorrhe dans le Coran ou le
rôle intégrateur des figures discursives“ © Heidi Toelle, 1995;
© Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, 2000
Jean Delorme, „La parole retrouvée“, in *Au risque de la parole. Lire les évangiles*,
© Editions du Seuil, 1991; © Vertimas į lietuvių kalbą, Alina Kiliesaitė, 2000
Czesław Miłosz, „W mojej ojczyźnie“ © Czesław Miłosz, 1937;
© Vertimas į lietuvių kalbą, Algis Kalėda, 2000
Uldis Bērziņš, *Nozagtie velosipēdi* © Minerva, 1999;
© Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, 2000
Jacques Fontanille / Claude Zilberberg, „Fiducie“ in *Tension et signification*,
© Mardaga, 1998; © Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, 2000
© Baltos lankos, 2000

Žurnalas leidžiamas dukart per metus

Adresas: Mėsinių g. 4, 2001 Vilnius, Lietuva

Tel. 220 126, faksas 220 152

Printed in Lithuania

ISSN 1392-0189

ŽINOJIMAS IR TIKĖJIMAS: VIENAS KOGNITYVINIS UNIVERSUMAS

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

1. Įžanga

Semiotikai jau seniai rūpi išsiaiškinti diskursų modalumus. Ji negalėjo apeiti modalumų svarbos jau todėl, kad į semiotiką įnešė gramatikos sudarymą nuo seno buvo žiūrima kaip į modalinės gramatikos sukūrimą. Kaip tik modalinės kompetencijos sąvoka – o po jos – modalinės egzistencijos sąvoka – iš tikrųjų atvėrė kelią dabar mums rūpimų /mokėjimo veikti/ (*savoir-faire*) ir /mokėjimo būti/ (*savoir-être*) modalumų panaudojimui.

Tačiau toks gilesnis žvilgsnis į problemas, susijusias su kognityvine diskurso dimensija, atskleidė tai, kas galbūt netiksliai yra vadinama /tikėjimo/ modalumu. Iš tiesų semiotikui buvo sunku pripažinti, kad komunikacija tėra paprasčiausias /žinojimo/ perdavimas: jo artimas ryšys su tekstuose sutiktais „popieriniais“ subjektais vertė jį tvirtinti, kad tie subjektai, atsidūrę komunikacijos situacijoje, nėra neutralūs, bet, priešingai, apdovanoti kintančia modaline kompetencija. Tokiu būdu komunikacijai vadovavęs /veikimas, kad žinotų/ (*faire-savoir*) tapo įtikinimo veiksmu (*faire persuasif*), kurį kita-

me grandinės gale atitinka priešingas interpretacinis veiksmas (*faire interprétatif*). Taip pasiekto perspektyvos pokyčio esmė yra ta, kad *įtikinimas*, iš dalies likdamas *veikimu*, kad *žinotų*, visų pirma reiškia *veikimą*, kad *tikėtų* (*faire croire*). Remiantis tuo, bet kokia samprotavimų apie pažinimo sąlygas pažanga tikrai išplečia tikėjimo sritį.

Buvo pastebėta, pavyzdžiui, kad pasakymas *aš manau*, kad, kuriuo remiasi vidinis subjekto diskursas, kai norima jį perkelti į išorę, yra ne koks nors „aš tai žinau“, bet – „aš tuo tikiu“. Matydami, jog *sakoma*, kad – pagrindinis perduodamo žinojimo šaltinis – tereiškia tikrumo ir pasitikėjimo trūkumą, jog mūsų žinojimas apie pasaulį grindžiamas visų pirma visokiais „sakoma“, galime save paklausti, ar kai norima kalbėti apie kognityvinę diskurso ir jį artikuliuojančių modalumų dimensiją, iš esmės nekalbama apie mūsų tikėjimų dimensiją ir modalumus, kurių atžvilgiu vadinamasis mokslinis žinojimas galbūt tėra tik fragmentas (*parenthèse*), o gal tik efektas prasmės, atsirandančios dar nenustatytomis sąlygomis.

Jeigu tokiu būdu esame linke, jausdami tam tikrą apmaudą, sutapatinti žinojimą ir tikėjimą, laikydami visuotinai praktikuojamą kategorišką jų skyrimą klaidinga dichotomija, vis dėlto turime pripažinti, kad natūraliose kalbose šie du terminai ne tik dažnai kryžiuojasi nesusiliedami, bet kartais sudaro ir tiesioginę priešpriešą. Kai sakoma: „Mes visi žinome, kad mirsime, bet tuo netikime“ arba kai kartojamas, kaip tai vienas iš paskutiniųjų darė Unamuno, viduramžiškas posakis *credo quia absurdum*, mes esame priversti konstatuoti ne tik tai, jog išitvirtinęs žinojimas negali išstumti tikėjimo, bet ir tai, kad tikėjimas kartais laikosi ir net stiprėja neigdamas žinojimą. Viskas vyksta taip, tarsi tikėjimą ir žinojimą įteisintų viena elastinga struktūra, kuri kraštutinės įtampos momentu poliarizuodamasi sukurtų kategorišką opoziciją, tačiau, įtampai slūgstant, leistų abiem terminams susilieti.

Šios „anomalijos“ varžo. Imame gailėtis praėjusių laikų, kai daiktai buvo kur kas aiškesni: Georges'as Dumézilis maloniai atkreipė mūsų dėmesį į lotynų *credere*, kuris vienu metu apėmė šiandien atskirtus *tikėjimo* ir *pasitikėjimo* reikšmių laukus, kai nusistovėjęs ir palaikomas pasitikėjimas tarp žmonių grindė pasitikėjimą tuo, ką jie sako apie daiktus, ir galų gale pasitikėjimą pačiais daiktais.

Šis nelabai vykęs sugrįžimas prie antikinių ištakų mus vis dėlto moko bent vieno – norėdami pagrįsti savo įsitikinimus, turėtume, prieš ieškodami žodžių ir daiktų adekvatumo, pasukti aplinkiniu keliu – per pasitikėjimu grindžiamą žmonių bendravimą.

2. Kognityviniai procesai

2.1. Žinojimas yra pirmesnis už tikėjimą

Pakartodami jau klasikinį ėjimą, galime bandyti apčiuopti „tikėjimo“ fenomeno savitumą pačioje intersubjektyvioje komunikacijoje. Pirmas dalykas, kurį šiuo atveju reikėjo padaryti, kaip sakėme, buvo „neutralių“ siuntėjo ir priėmėjo instancijų pakeitimas įtikinimo veiksmo ir interpretacinio veiksmo reikšimosi vietomis, kognityvinėmis procedūromis, kurios baigiasi pirmuoju atveju veikimu, kad tikėtų, o antruoju – tikėjimo aktu, kitaip sakant, episteminiu aktu. Šis aiškinamasis modelis giliajame ir abstrakčiajame kalbos lygmenyje gali būti išreikštas nedideliu paprastų operacijų skaičiumi, tačiau semionaratyviniam lygmenyje jis gali būti sintagmatiškai išplėstas, homologinant įtikinimo veiksmą su naratyvine *manipuliacija*, o interpretacinį veiksmą – su *sankcija*, ir išivaizduojant šiuos aiškiai suformuluotus takus (*parcours*) kaip kognityvinius algoritmus.

Kad nuosekliai pagrįstume savo samprotavimą, pasinaudosime pavyzdžiu iš natūralios, šiuo atveju, prancūzų kalbos. Tarp įtikinimo (*persuasion*) parasinonimų pasirinkę veiksmažodį *convaincre* (itikinti, nuginčyti), galime tuojau pat bandyti pasinaudoti jo definicija, pateikiama populiariuose žodynuose:

(a) „Pasiiekti, kad kažkas //

(b) // pripažintų tiesa //

(c) // tam tikrą teiginį (arba faktą).“

Pažymėdami:

S_1 = manipuliacijos subjektas

S_2 = sankcijos subjektas,

galime laikyti, kad

– segmentas (a) reprezentuoja S_1 atliekamą įtikinimo veiksmą,

– segmentas (b) – interpretacinį S_2 veiksmą, vedantį į episteminį aktą,

– segmentas (c) – pasakymą-objektą („teiginį“), kurį S_1 pateikia S_2 .

Atidėdami vėlesniam laikui tyrimą S_1 įtikinėjimo procedūrų (a), kurios lydi pasakymo-objekto (c) perdavimą, mes bandysime eksplikuoti segmentą (b) „pripažinti tiesą“ (*reconnaître la vérité*), kurį laikome tarsi interpretacijos procedūrų santrumpa. Žodynai mums siūlo dar du (*tiesos*) *pripažinimo* apibrėžimus:

„Tarti esant teisinga //

// prieš tai *neigus* arba

// prieš tai *abejojus*.“

„Priimti

// nepaisant *dvejonų*.“

Šie gana trivialūs apibrėžimai mus skatina padaryti keletą pastabų, kurias pamėginsime sukataloguoti.

2.1.1. Episteminis aktas yra transformacija

Antroji apibrėžimų grupė akivaizdžiai rodo tai, kad episteminis aktas, priklausydamas kognityvinei diskurso plotmei, iš tikrųjų yra transformacija, tai yra kategoriškas perėjimas iš vienos „tikėjimo būsenos“ į kitą:

- iš to, kas *neigiama*, į tai, kas *pripažįstama*,
- iš to, kuo *abejojama*, į tai, kas *priimama* ir t.t.

Tatai paprasčiausiai reiškia, kad po tokios transformacijos pasakymo, pateikto S_2 įvertinimui, *episteminis statusas* jam jau nebebus toks pat.

2.1.2. Episteminis aktas gali būti paverstas interpretaciniu veiksmu ir diskursyvinio procesu

Transformacijos, apie kurias kalbame, vyksta *giliosios sintaksės* lygmenyje: taigi mūsų pavyzdyje perėjimas nuo *neigimo* prie *pripažinimo* gali būti lokalizuotas kaip operacija episteminame kvadrato (kad ir kaip būtų įvardijami kartiniai jo terminai). To užtenka, kad būtų numatyta tokių transformacijų „naratyvinių“ galimybė ir kad joms pritaikytume bendrąjį struktūrų konversijos, joms pereinant iš vieno lygmens į kitą, principą: tokiu būdu kognityvinė loginio-semantinio tipo operacija galės būti pateikiama *paviršinės sintaksės* lygyje kaip hierarchizuotų naratyvinių programų seka. Nereikėtų pamiršti, kad būtent šiame antropomorfiname lygmenyje vyksta subjekto, kurį norima įtikinti, interpretacinis veiksmas.

Pagaliau diskursyviniame lygmenyje interpretacijos programos įgaus aspektualizuotų procesų formą: episteminis aktas, būdamas kategorinis semionaratyviniame lygmenyje, diskursyvinėje plotmėje bus suvokiamas kaip *momentiškas* (*ponctuel*), stebėtojas galės jį suprasti arba kaip *inchoatyvinį*, išsitiesiantį į *duratyvinę* būseną (= tikėjimo būseną, o nebe aktą), arba kaip *terminatyvinį* (kalbant apie seną, buvusį tikėjimą ar abejonę).

2.1.3. Interpretacija yra atpažinimas ir identifikavimas

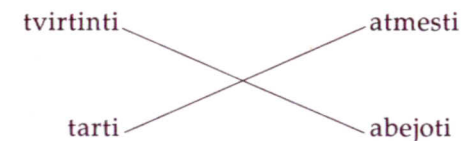
Tai, kad interpretacinis veiksmas, kuris susiduria su labai įvairiomis įtikinimo procedūromis (tarp jų – argumentavimu, įrodymu), apima labai platų reiškimosi lauką, nesumažina galimybių jį galiausiai redukuoti į vieną (tiesos) atpažinimo (*reconnaissance*) operaciją. Taigi atpažinimas, priešingai pažinimui, yra *palyginimas* to, kas yra „teikiama“ (*proposé*) (= loginis teiginys kaip sugestija ir prielaida), ir to, kas žinoma/kuo tikima. Atpažinimas kaip palyginimas būtinai apima „tiesos“, kuria jau disponuojama, visumos arba jos nuotrupų *identifikavimą* duotame pasakyme.

Jei episteminis aktas yra identifikavimas, jis pasitelkia sprendžiančiojo subjekto žinojimo/tikėjimo universumą. „Tiesos“ atpažinimas, kuris imtinai iki pat Einsteino buvo apibrėžiamas per savo *atitikimą* referencinei „tikrovei“, dabar yra apibrėžiamas per atitikimą mūsų pačių kognityviniam universumui.

2.1.4. Episteminis aktas yra atitikimo patikrinimas

Aiškiai matyti, kad „atpažinimas“ pirmiausia yra to, kas nauja ir nežinoma, atitikimo tam, kas sena ir žinoma, patikrinimas ir kad vertinimui pateikto teiginio teisingumas ar klaidingumas tėra tik jo šalutinis efektas. Šio patikrinimo rezultatai gali būti pozityvūs arba negatyvūs, atitikimas gali būti pripažintas arba atmestas.

Nuo šiol episteminis aktas gali būti reprezentuojamas abiem savo pusėmis – kaip patvirtinimas arba atmetimas, o tai savo ruožtu leidžia jį pavaizduoti kvadratu:

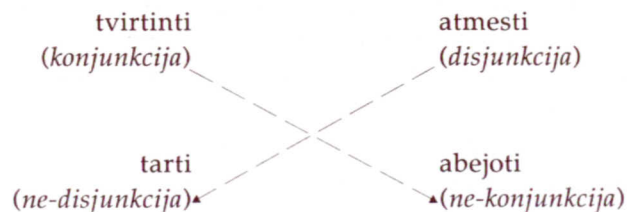

Pastaba: Mes naudojame Claude'o Zilberbergo pasiūlytą kvadratą, vieną iš įvardijimų – „tikėti“ – pakeisdami „tarti“, kad išvengtume daugiaprasmiškumo pavojų.

2.1.5. Episteminis aktas yra jungties operacija

Kadangi episteminį aktą traktuojame kaip operaciją, tai yra „gryną“ kognityvinį veiksmą, galime interpretuoti operacijas, kuriomis siekiama sutapatinti episteminiam vertinimui pateiktą pasakymą su tam tikru sprendžiančiojo subjekto kognityvinio universumo fragmentu, kaip besibaigiančias abiejų objektų *konjunkcija* (sėkmės atveju) arba *disjunkcija* (nesėkmės atveju).

Vis dėlto, kadangi episteminiai modalinimai vyksta laipsniškai, nėra kategoriniai (kaip, pavyzdžiui, aletiniai modalinimai), /tvirtinti/ ir /atmesti/ gali būti laikomi tik pavykusių (= konjunkcija) arba nepavykusių (= disjunkcija) jungties operacijų kraštutiniais taškais. Todėl ir kvadratas, kuriame galima juos projektuoti, pasižymės ypatybe pateikti santykius s_1 vs $\bar{s}_1$ ir s_2 vs $\bar{s}_2$ ne kaip prieštaravimus, bet kaip *gradacijas*:

Taigi galima daugiau ar mažiau /abejoti/, daryti daugiau ar mažiau tvirtą prielaidą (/tarti/), tačiau negalima daugiau ar mažiau /tvirtinti/ ar /atmesti/.

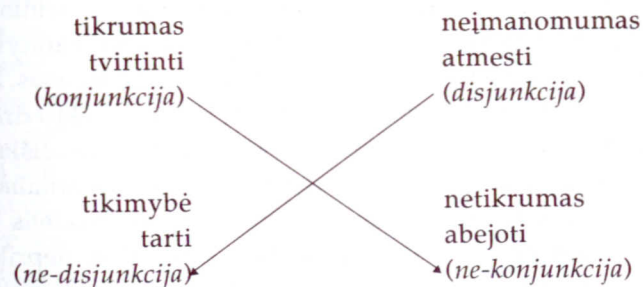
Pastaba: Tuo metu, kai binarinė ašis /tvirtinti/ vs /atmesti/ virsta fundamentalia logine kategorija: /teigimas/ vs /neigimas/ (išskyrus atvejus, kai

$\bar{s}_2 = s_1$, o $\bar{s}_1 = s_2$), elementarūs sintaksiniai takai su privalomais tarpiniais perėjimais nuo atmetimo prie tvirtinimo tariant [„kad tai galėtų būti,] ir nuo tvirtinimo per abejonę prie atmetimo – parodo *semiotinį* diskurso funkcionavimą.

2.1.6. Episteminis aktas kuria episteminius modalumus

Iki šiol mes kalbėjome tik apie episteminius *modalinimus*, prilygindami juos episteminiams aktams ir apibrėždami kaip jungties operacijas. Taigi mes juos suvokiame kaip dinamiškas formas, priklausančias „veiksmo“, o ne „būsenos“ rangui. Tai netrukdo juos laisvai „substancializuoti“ – ir tai visiškai nepriekaištautų logikai – traktuojant juos nebe kaip modalinimus, bet kaip *modalumus*, kurie parodo pasakymų modalinį statusą po modalinimo akto. Tai reiškia, kad episteminis aktas sukuria „modalinį krūvį“, kuris pasireiškia modališkai „nuspalvindamas“ sprendimą.

Vadinasi, jau sudaryto episteminio kvadrato terminus galima papildyti naujais įvardijimais. Trejopus įvardijimus, kurių atitinkami apibrėžimai kiekvienu atveju būtų *modalumai*, *modalinimai* arba *jungties operacijos*, galima taip homologinti:

2.1.7. Subjektas-veikėjas yra kompetentingas subjektas

Operacija, kuri vyksta kognityvinėje diskurso plotmėje, priklauso *veiksmo* sričiai; kaip būtina bet kokios tolesnės veiklos sąlyga ji numato tam tikrą modalinę subjekto kompetenciją. Atidesnis jos nagrinėjimas peržengtų šio mūsų samprotavimo ribas. Pasakysime tik, kad tikėtina, jog ši kompetencija susideda iš dviejų modalumų – virtualizuojančio ir aktualizuojančio, tai yra iš /noro veikti/ ir /galėjimo veikti/.

Dabar jau galime įsivaizduoti, kad diskursyviniam lygmenyje toks subjektas-veikėjas, vienasysk siejamas su vienu, kitąsyk su kitu episteminio modalumu, konkrečiame kultūriniame kontekste gali virsti stereotipiniu pateminiu vaidmeniu: taigi pakartotinius tikrumo patvirtinimus atitiktų, atsižvelgiant, žinoma, į papildomus sąlygotumus, „lengvatikis“ arba „fanatikas“, o įprotį abejoti – „skeptiko“ vaidmuo ir t.t.

2.2. Tikėjimas eina pirma žinojimo

2.2.1. Teigimas

Kalbėdami apie episteminį aktą, mes episteminio subjekto reikšimosi vieta sąmoningai pasirinkome pačią interpretacinio tako pabaigą, jį [subjektą] sutapatindami su bendrosios naratyvinės schemos sprendžiančiuoju adresantu. Toks pasirinkimas, žinoma, tėra taktikos dalykas, tačiau tokiu būdu pasiekto dramatizmo dėka galima „švariau“ suvokti nagrinėjamą reiškinių ir drauge sukurti jo funkcionavimo vaidinį, kuris eventualiai galėtų tapti episteminio sprendimo modeliu. Šis modelis savo ruožtu būtų įtrauktas į semionaratyvinę sintaksę, nepriklausomą nuo ideologinių schemų ir galinčią paaiškinti kognityvines operacijas, kad ir kokia būtų jų padėtis subjekto takuose.

Todėl turbūt pravartu būtų priminti, kad bet kokia žmonių komunikacija, bet koks sandėris, net jei jis nėra verbalinis,

remiasi minimumu savitarpio pasitikėjimo, kad jis įtraukia protagonistus į tai, ką mes pavadinsime pasitikėjimo sutartimi (*contrat fiduciaire*). Ne taip svarbu, ar ši sutartis eina pirma bet kokios komunikacijos, ar ji išgalioja pirmojo kontakto užmezgimo metu: tatau truputį primintų vištos ir kiaušinio problemą. Praktiškai tyrinėtoji reikalinga ribinė situacija ir episteminis judesys, pradedantis komunikaciją.

Ar kalbėtume apie savimi pasitikintį *aš manau*, ar apie svyruojantį *aš žinau*, ar tai būtų garsiai ištarta, ar vos numanoma, šitaip užmezgamas ryšys gali būti pavadintas *sutarties teikimu* (*proposition de contrat*). Abi teikimo [teigimo] reikšmės – pasakymas (kuris įtraukia sakytoją) ir akinimas, kvietimas (kartu nueiti kelio atkarpą) – nėra nesutaikomos: pirmoji pirmiausia įtraukia sakytoją, antroji krypta į sakymo adresatą, ir abu apibrėžimai daro akivaizdų pasitikėjimo santykį, kuris „įsamenina“ dvipusę komunikaciją.

2.2.2. Manipuliavimas žinojimu

Kitaip tariant, bet koks sakytojo suformuluotas teiginys turi episteminį pagrindą, įtraukiantį vertinimus nuo tvirtinimo iki abejonių, nuo atmetimo iki pripažinimo (tai liudija dešimtys veiksmazodžių, kaip antai: *teigti, spėti, tarti, įtarti, pripažinti, numanyti* ir t.t.). Vis dėlto šis episteminis aktas – komunikacijos preliudija – nėra paprastas savęs įtvirtinimas, tai žingsnis į priekį siekiant susitarimo, sutarties, kurią sakymo adresatas priims arba atmes. Tarp šių dviejų instancijų ir šių dviejų nuostatų sukurama kognityvinė įtikinėjimo ir interpretavimo erdvė, kuri semionaratyvinių struktūrų plotmėje atitinka manipuliacijos ir sankcionavimo priemonių įvairovę.

Mums prireikė nemažai laiko vien tam, kad apmąstytume manipuliacijos problemas. Dvi pagrindinės jo formos, apibrėžiamos pagal vyraujančią modalumą, susilaukė ypatingo

mūsų dėmesio: manipuliavimas *noru*, pasireiškias, pavyzdžiui, gundymu ar viliojimu, ir manipuliavimas *galia*, kuriuo remiasi grasinimas ar spaudimas. Abiem atvejais kalbama apie faktityvinės operacijas, kuriomis siekiama sukurti vaidinius, kad jie, „sąlygodami“ interpretacinį veiksmą, patrauktų manipuluojamą subjektą, tai yra kalbama apie procedūras, paaiškinančias „veikimo, kad tikėtų“ ir „tikėjimo“ prasmės efektus.

Dabar jau galime savęs paklausti, ar šitaip suprantama kognityvinė erdvė negali būti traktuojama kaip vieta, kurioje reiškiasi ir kitos rūšies manipuliavimas – *manipuliavimas žinojimu*, kai faktityvumas atsiskleidžia įvairiomis vadinamojo loginio argumentavimo ir mokslinio įrodymo formomis, kad galiausiai iškiltų prieš episteminių subjektą kaip aletinę arba tiesosakinę išvadą. „Galima nuginčyti (*convaincre*) kitus savo argumentais, tačiau juos įtikiname (*on les persuade*) tik jų pačių argumentais“ (Joubert): tad procedūros, kurių imasi sakytojas, stengdamasis „nuginčyti“ sakymo adresatą, specifikuotų šį manipuliavimo žinojimu būdą, atskirdamas jį nuo kitų įtikinėjimo formų, kuriomis atvirai (arba visiškai atvirai) apeliuojama į sakymo adresato „argumentus“.

Taigi viskas vyksta taip, tarsi „nu-ginčijimo“ operacija, šiek tiek perprasminant šį žodį (*con-vaincre; vaincre* – nugalėti), susidėtų iš tam tikros sekos veiksmų, atliekamų kognityvinėje plotmėje siekiant pergalės – būtinai visiškos, kurią pripažintų ir kurią išpažintų „nugalėtasis“ (*vaincu*), šitaip virsdamas „nuginčytu“ (*convaincu*). Žodžiu, kalbama apie *kognityvinį išbandymą*, įjungtą į tam tikras sudėtines programas, kuriomis siekiama rasti „įrodymų“ ir pateikti juos sprendžiančiai episteminėi instancijai.

Jei taip, tai „mokslinis diskursas“ tėra tik savita įtikinėjimo veiksmo rūšis, sintagmatiškai išsiskleidžianti tarp dviejų episteminių instancijų kaip „loginis“ mokėjimas veikti.

3. Kognityvinės sistemos

3.1. Žinojimo ir tikėjimo universumai

Analizuodami Maupassant'o apsakymą, konstatavome, kad figūratyvinio diskurso interpretacija susiduria su nemažais sunkumais, nes jai nepakanka semantinių duomenų, esančių manifestuotame disкурse. Galiausiai mes pasiūlėme papildomą perskaitymo procedūrą: gretinome priimamą komunikatą su adresato *žinojimo referenciniu universumu*. Nesvarbu, kaip pavadinsime šią procedūrą – perskaitymu, dekodavimu ar dešifravimu: bet kuriuo atveju kalbama apie tą patį reiškinį – to, kas nežinoma, integravimą į tai, kas žinoma, nežinomų dalykų patvirtinimą žinomais.

Šį žinojimo universumą kai kas kiek skubotai yra pavadinęs *enciklopediniu*: toks pavadinimas, net jei laikytume jį apibrėžimu, nieko nepasako apie tai, koku būdu yra sudarytas šis universumas, nes enciklopedijos esminis bruožas yra kaip tik jokios vidinės tvarkos nebuvimas. Tą patį galime pasakyti ir apie „patyrimo duomenis“ kaip galimą paspirtį skaitytojui: tai dar kartą reikėtų pripažinti savo bejėgiškumą – atsisakyti nepatogios problematikos ją peradresuojant gretimoms disciplinoms, kurias tik dėl savo neišmanymo laikome labiau kompetentingomis.

Supriešinimas, be kurio neapsieinama semantinėje interpretacijoje, išlaiko savo svarbą ir tuomet, kai reikia pripažinti galiojančiais paradigmatus ar sintagmatinius *santykius* tarp molekulinų (*moléculaires*) ar modulinių (*molaires*) diskurso vienetų: būtent tų santykių *pripažinimas galiojančiais* ir nusako episteminę subjektų veiklą, ypač kai ši metaforiškai suvokiama kaip „glaudus ir visiškas susijungimas“. Tai reiškia, kad kognityvinis universumas kaip „tinkamų“ sąrangos formų

saugotojas apima, įtraukia ir episteminę instanciją, susietą su komunikacijos procesu.

Norint turėti šios tokios naudos iš šios universumo sampratos, būtina ją sureliatyvinti dviem požūriais: pripažįstant, kad egzistuoja kolektyviniai universumai, pagrįsti skirtingais „galvosenos“, „mąstymo sistemų“ ar „tikėjimų“ tipais, ir eventualiai išskiriant individualius universumus, kurie laikomi tais pačiais universumais, tik individų prisiimtais ir dėl to patyrusiais daugiau ar mažiau koherentiškas „deformacijas“.

Ši skirtis, deja, mums nieko nepasako apie tą esminį skilimą (*schizie*), kuris, atrodo, yra būdingas europietišškai civilizacijai, pradedant viduramžiška *profaniškumo* ir *šventumo* priešprieša, ir kuris tolydžio gilėdamas atskiria žinojimą ir tikėjimą (*croire*), negana to – išskiria juos kaip du nesutaikomus *žinojimo ir tikėjimo universumus*; tai patvirtina kultūriniam kontekste dažnos dichotomijos, supriešinančios *protą* (*raison*) ir *tikėjimą* (*foi*).

Jau matėme, kad šie antriniai kultūros dariniai (priklausantys paviršiniam Sapiro ir Whorfo kategorizacijos lygmeniui) išnyksta ėmus atidžiau tyrinėti intersubjektyvią komunikaciją, kurioje pasitikėjimo momentas – netgi griežtai pažintinėse programose – atrodo dominuojąs. Vis dėlto kaip kultūros reiškinys šis skilimas neabejotinai egzistuoja: kolektyvinėje plotmėje ar gali būti kas įtaigiau už simbolistinės poezijos, kuri yra ypatinga sakralinio diskurso forma, atsiradimą XIX amžiuje šalia scientizmo, o individualioje plotmėje kaip ignoruoti seno staliniečio, kalbančio apie savąjį „susidvejinimą“, paliudijimą: „Nuo tada manyje buvo vienas aš, kuris žinojo, ir kitas, kuris tikėjo. Ryšys tarp jų buvo nutrauktas. Jų nesuartinio net prisiminimai.“ (J. Cathala, *Sans fleur ni fusil*, p. 347). Tas pat pasakytina ir apie *galimų pasaulių* teoriją – ar ji turėtų būtent tokį pavidalą, jei nesiremtų apriorine pozityvistine „realaus pasaulio“ prielaida?

Šitaip išskirtos opozicijos kelia paskutinį klausimą: ar yra tokių privilegijuotų semantinių sričių, kurios – visiškai arba iš dalies – būtų įpainiotos į fideistinių (*fiduciaires*) tikėjimų tinklus, tuo tarpu kai kitos sritys būtų paliktos mokslams? Iš pirmo žvilgsnio tikėjimas – bent jau Vakarų universume – reiškiasi toje teritorijoje, kuri *grosso modo* priklauso religijai, filosofijai ir poezijai, kurioms iš esmės rūpi „pirmapradžiai ir galutiniai žmogaus tikslai“. Tačiau jei grįžtume prie simbolizmo pavyzdžio, pastebėtume, jog jis skleidėsi kaip tik tuo metu, kai mokslas pretendavo duoti atsakymus į metafizines problemas, kitaip tariant, tuo metu, kai abi – žinojimo ir tikėjimo – sritys iš dalies viena kitą dengė ir kryžiaivosi. Tą pat galima pasakyti ir apie marksistinę stalinistinę sociologiją, kurios veikimo laukas ir gauti atsakymai tiksliai atliepė praktines ir „realias“ problemas, iškilusias individui ir visuomenei. Kitaip tariant, ne vienokia ar kitokia turinio substancija sąlygoja jos ir subjekto kognityvinį santykį, o, priešingai, to turinio forma: vien tik kognityvinio universumo sąrangos formų analizė gali mums parodyti, kokią vietą jame užima žinojimas ir tikėjimas.

Todėl, vienodai dėmesio skirdami ir tikėjimų, ir žinojimų sistemoms, taip pat procesams, kuriuos jie gimdo ir sankcionuoja, mes, sutikdami su Jeanu-Pierru Vernant'u (*Divination et Rationalité*), kalbėsime veikiau apie skirtingus racionalumo tipus nei apie protą, atmetantį tikėjimą.

3.2. Paradigmatinis racionalumas

Mūsų hipotezė grindžiama prielaida, jog sankcija – arba, kai kalbama apie pasakymą kuriančią instanciją, episteminė prezumpcija – turi būti interpretuojama kaip siūlomo pasakymo prijungimas prie tos kognityvinio universumo dalies, kuri ji

formaliai atitinka ir, būdama šiuose formaliuose apribuose, sau pasirenka „fideistini“ arba „logini“ struktūros variantą. Tokį teiginį būtina eksplikuoti ir iliustruoti. Mes pamėginsime tai padaryti pradėdami nuo pamatinių dalykų, tai yra nuo elementariosios reikšmės struktūros.

3.2.1. Binarizmas ir kompleksiniai terminai

Nesileisdami į ontologinį ginčą dėl to, kurios iš struktūrų – binarinės ar ternarinės – esančios „teisingesnės“ ir „esmingesnės“, neišreikšdami nuomonės apie jų panaudojimo tinkamumą ir efektyvumą, turime pripažinti egzistuojant opoziciją tarp loginio binarizmo ir ikisokratinės filosofijos „mišrios struktūros“, pasiekusios mus kaip „priešybių sambūris“ mitologinėse studijose. Štai jums unikalūs aiškiai apibrėžtas laukas, kurį galima skirtingai artikuliuoti.

Čia tinka priminti – norint suteikti toms pačioms artikuliacijoms diachroninę dimensiją – Vigo Brøndalio, lingvisto, priklausiusio epochai, kai dar tikėta žmogaus dvasios pažanga, tvirtinimą, pagrįstą gausiais tyrinėjimais, jog natūralios kalbos, būdingos toliausiai pažengusioms visuomenėms, linksta į gramatinių kategorijų binarizmą.

Mes savo ruožtu esame mėginę atsiliepti į šį dvigubą reikalavimą pasiūlydami „semiotinio kvadrato“ pavidalu tokią elementariosios reikšmės struktūros interpretaciją, kuri, griežtai laikydamasi binarizmo principo, pripažintų neutraliųjų ir kompleksinių terminų egzistavimą: taip suvokiama elementarioji struktūra gali apimti ir mokslinio diskurso, ir religinių bei poetinių diskursų pasakymus.

3.2.2. Kategoriškumas ir laipsniškumas

Aletinių (pavyzdžiui, *būtinumo*, *galimumo*) ir, kita vertus, episteminų (*tikrumo*, *tikimybės*) modalumų struktūrinio sta-

tuso skirtingumas negali nekelti rūpesčio semiotikui: vieni modalumai yra artikuliuojami aiškiomis kategorinio pobūdžio opozicijomis, įvairias lingvistines jų išraiškas galima sukategorinti, tuo tarpu kiti, priešingai, yra laipsniški ir gradaciniai.

Šis skirtingumas, kuris, atrodo, pabrėžia žinojimo ir tikėjimo dichotomiją, būdingas ne tik modalumams, tai yra ne tik pasakymų bei jų aktantų savybėms. Jį randame natūraliose kalbose šalia loginių kvantorių „neapibrėžtųjų kvantitatyvų“ (*mažai*, *daug* ir t.t.) pavidalu, loginiuose kvadratuose popriešingybių lygyje (*kai kurie*, *kažkurie*). Ši aprašą galima išplėsti papildant jį laiko (*anksti*, *vėlai*) ir erdvės (*arti*, *tol*) žymikliais: šitaip sujungiamos pagrindinės diskurso produkavimo ašys. Pabrėžiant subjekto vaidmenį, jas galima traktuoti kaip gauto pasakymo įvertinimą arba įkainojimą, o atsižvelgiant į vertinamo objekto prigimtį – kaip pasakymo tamprumą (*tensivité*). Mes mėginome tai paaiškinti dviguba objektyvuojančio atjungimo (*débrayage*) ir subjektyvuojančio įjungimo (*embrayage*) procedūra, puikiai suvokdami, kad galiausiai šią problematiką sąlygoja tolydžios arba netolydžios pažinimo objekto prigimties pripažinimas, turįs fundamentalų pobūdį.

3.2.3. Išmatuojama ir aproksimatyvu

Būtent tamprumu, o ne laipsniškumu derėtų aiškinti tą specifinį reikšmės kūrimo būdą, kurį C. Lévi-Straussas laiko būdingu mitiniam mąstymui: turima omenyje tai, kad mitinis diskursas teikia pirmenybę kategorinimui, tai yra reikšmėms opozicijoms, grindžiamoms [požymio] *kraštutinumumu* ir *nepakankamumu* (*pernelyg*, *beveik*). Tokia mąstymo forma sudaro priešpriešą ne tik griežtai binarinėms logikos kategorijoms; bet koks kraštutinumumas arba nepakankamumas galiausiai nurodo vieną ar kitą binarinės kategorijos terminą, laikomą riba

arba norma, kuri numanoma jos neekspliciuojant. Tad nieko nuostabaus, kad šitaip numanoma kategorija pavirsta visa ko *matu* ir kad, pereidama iš kiekybiškumo į kokybiškumą, ji palaiko *saiko* (*measure*) ideologiją bei morale, sutinkamą, pavyzdžiui, visose indoeuropiečių mitologijose. Artimiausio mums kultūrinio konteksto pavyzdys – dekartiško „sveiko proto“ vertinimas, lygiagretus racionalumo transformavimuisi į „protingumą“, rodantis, kad šios dvi racionalumo formos tai yra painiojamos, tai skiriamos.

3.3. *Sintagmatinis racionalumas*

Mūsų susidomėjimą elementariosiomis reikšmės struktūromis sąlygoja tai, kad tos struktūros ir yra reikšmės suvokimo topinės vietos: episteminis aktas kaip identifikavimo procedūra, reikalui esant, čia randa vienokią ar kitokią skiriamąją artikuliaciją, leidžiančią „patikėti“ naujais pasakymais. Vis dėlto reikėtų neišleisti iš akių, kad kaip tik šių struktūrų, kurias galima pavadinti konstitucinėmis, viduje vyksta ir yra suvokiamos esmingos operacijos, galinčios būti sintaksinių santykių tipologijos pagrindu. Todėl verta jei ne iširti – nes paliesta problematika išeina toli už mūsų samprotavimo ribų – tai bent pažymėti kai kuriuos itin ryškius diskursyvinės sintaksės artikuliacijos atvejus, kad turėtume supratimą apie tai, kaip tos artikuliacijos atpažįstamos ir interpretuojamos episteminėje instancijoje.

3.3.1. *Priežastinis mąstymas*

Pirmasis iš šių atvejų yra visiems žinoma „sintagmatinio protingumo“ forma, dažniau vadinama priežastiniu samprotavimu: tatau leidžia aptarti šitokio samprotavimo vaidmenį atpažįstant ir įvertinant diskursyvinį tiesos sakymą. Tuo tarpu,

kai logikai labiausiai rūpi santykiai tarp teiginių, dauguma semiotikų, sekdami V. Proppo pavyzdžiu, temporalumą laiko naratyvumą tvarkančiu principu, interpretuodami „funkcijų“ (= aprašomų veiksmų ir įvykių) seką pagal garsų *post hoc, ergo propter hoc* kaip priežastinę grandinę. Čia nebūtų nieko bloga, jei dėl šios aplinkybės priežastingumas nebūtų traktuojamas kaip viena iš loginio samprotavimo duotybių, galinti netgi pagrįsti, kaip kai kas mano, linijinį istorijos aprašymą, nors iš tiesų galėtume pripažinti tik fideistinį šitokio santykio statusą. Juoba kad susidaro išpūdis, jog tokie priežastiniai santykiai yra itin dažni, jog jie taip pat puikiai nusako ir mitinį mąstymą („dievai pyksta; žmogus kenčia“), ir praktinį mąstymą („artėja debesys; liš“), jog jie vienodai tvarko ir sakralines, ir pasaulietines apeigas.

Ir tik tuomet, kai diskursyvinę grandinę sudarantys santykiai tiriami ne pasroviui, bet, priešingai, einant prieš srovę „natūralia“ priežastine seka, tik tuomet pastebima ta iš pirmo žvilgsnio keista aplinkybė, kad kai kurių diskursyvinių sekų tarpfraziniai santykiai yra dubliuojami: tai, kas perskaitoma kaip „priežastingumas“ iš kairės į dešinę, tuo pat metu gali būti perskaitoma kaip „loginė presupozicija“ iš dešinės į kairę, tuo tarpu dauguma sintagmatinių sekų neturi tokio implicitinio loginio pagrindo.

Todėl galima skirti du būdingus *sintagmatinio racionalumo* tipus, atpažįstamus paviršiniame lygmenyje: *techninį* algoritminio pobūdžio mąstymą, kurio artikuliacijos grindžiamos objektyviu modaliniu būtinumu (= /negalėjimu nebūti/), ir *praktinį* stereotipinio pobūdžio mąstymą, besiremiantį elgsenų arba jas nusakančių pasakymų gretinimu laike – taigi jų nuoseklumas laikomas numatomu ir todėl tikėtinu ar net būtinu („subjektyviai“, kaip /privalejimas būti/).

Ši nauja – tarsi kategorinė – žinojimo ir tikėjimo skirtis vis dėlto yra trapi, nes algoritminiai techniškojo racionalumo

programavimai bet kuriuo momentu gali paskęsti ištvinusiam kasdieniniame praktiniame mąstyme, kuris valdo visus mūsų, „normalių žmonių“, įpročius, versdamas mus interpretuoti kasdienį gyvenimą socialinių vaidmenų priešstata ir pateminiais arba kognityviniais stereotipais. Toks normalumas, norom nenorom atpažįstamas beveik visuose individualiuose ir kolektyviniuose sprendimuose, beje, papildo *saiko* sampratą, o ja, kaip matėme, remiasi mitinio mąstymo artikuliacija.

3.3.2. *Lygiagretusis mąstymas*

Trumpas grįžtelėjimas prie lotyniškųjų šaltinių – turime galvoje dvejopą *credere* prasmę – mums leido suvokti tarsi natūralų semantinį artumą tarp pasitikėjimo žmonėmis ir pasitikėjimo žodžiais. Tarus, kad tikras ir patikimas žinojimas galiausiai priklauso nuo pasitikėjimo, ne mažiau sugestyvus būtų ir kitos poros *pasitikėjimas* [*paslapties*] *patikėjimas* (*confidence/confidence*) leksinis sugretinimas: atrodo, tarsi viena, ir ne pati menkiausia, *pasitikėjimo diskurso* veiksmingumo garantijų slypėtų jo *konfidencialume*, tarsi diskurso teisingumas laimėtų perduodamas savo paslėptus numanomas turinius.

Čia kalbama apie kur kas platesnį reiškinių nei paprasta gandų ar šmeižtų skleidimo technika: tokios privilegijuotos pasitikėjimo reikšimosi sritys kaip religija, poezija, filosofija paženkliną savo diskursus *paslapties* santrumpa; negana to, šiuolaikiniai sakralinio žodžio pakaitalai – kuždesiai, pertraukiantys psichosocialinių terapijų tylą, migloti kaimo šventikų, ieškančių naujų tikėjimo diskursų, pamokslai – nuolat skatina „ieškoti to, kas slypi anapus“.

Tačiau galima savęs paklausti, ar diskurso bi-izotopinio pobūdžio pripažinimas, kai *regimybė* (*paraître*) slepia ir kartu teigia eventualią *esamybę* (*être*), nebūtų ir kitur pritaikomas, ar, pavyzdžiui, mūsų dabartinis susirūpinimas *implicitiniais*, impli-

kuojamais, presuponuojamais dalykais negali būti laikomas tos pačios rūšies reiškiniu, nors skirtingai artikuliuojamu. Galime žengti dar toliau ir tarti sau, kad šitaip žvelgiant visas mokslas gali būti interpretuojamas kaip bandymas prasiskverbti pro sveiko proto regimybę ir pasiekti tikrąją esybę, kaip imanentiškumo pergalę prieš manifestaciją.

Taigi natūralaus pasaulio, kaip ir mūsų diskursų, regimybė dažniausiai yra figūratyviška. Pasaulio figūros turi dvejopą funkciją: kaip jo realumo regimybė jos mums yra intra- arba ekstradiskursyviniai referentai, kaip kalbos (*langage*) figūros jos atsiranda tam, kad sakytų kažką kita nei pačios save. Kaip tik ši antroji figūratyvinė plotmė mums ir rūpi: figūratyvinis diskursas, atplėštas nuo referento, išsilaisvina ir gali ieškoti kitų analoginių reiškinių, jis tampa ta figūratyvinio lygmens veikla, kuria pavyksta sukurti – aplinkybėmis, kurias dar turėtume apibūdinti, – naują „referentą“ – tematinį lygmenį.

Vis dėlto mums ne tiek rūpi figūratyvinio diskurso sintagmatinė artikuliacija – ši yra „priežastinė“ ir, priklausomai nuo aplinkybių, loginė arba fideistinė – o veikiau jo gebėjimas įgyti dvigubą referenciją, vieną – *giliają* (*en profondeur*), abstraktesnės tematinės izotopijos kūrėją, o kitą – *gretutinę* (*en latéralité*), rutuliojančią naują lygiagrečią figūratyvinę izotopiją. Pakanka prisiminti de Vigny *Mozę*, pirmąjį „mitinį“ eilėraščių prancūzų literatūroje: Mozės skurdas ir didybė leidžia lygiagrečiai išskaityti poeto skurdą ir didybę, tarpininkaujant *tertium comparationis*, kurį sudaro bendras tematinis lygis – jį autorius nurodo pabrėždamas herojaus galią ir vienišumą.

Kaip tik ši ekstrapoliavimo galimybė, leidžianti suteikti lygiagrečiam numanomam diskursui savitą sintagmatinę artikuliaciją, gali būti laikoma diskursyvinio racionalumo forma, ne mažiau svarbia už „sintagmatinį protingumą“, tarpfrazinės sekos tvarkytoją. Tačiau episteminė tokio diskurso sankcija lieka problemiška.

Kai kuo mums gali pagelbėti *alegorijos* ir *parabolės* diskursyvinio veikimo principai. Imkime, pavyzdžiui, gerai žinomą sūnaus palaidūno parabolę. Čia, kaip žinome, naratyvinis ir tematinis pamatas, kurį sudaro stoka ir jos panaikinimas, apauga virtine figūratyvinių izotopijų, pasakojančių apie sidabrinės monetos, ėriuko, sūnaus ir t.t. praradimą. Tačiau pažvelgus iš arčiau, šis izotopijų antstatas tėra tik tariamas: nors ir įsiterpdamos viena į kitą, jos artikuliuoja ir iškelia tą ar kitą žemesniojo lygmens pasakojimo sekvenciją; negana to, kiekviena tų parabolų beveik nepastebimai keičia pamatinę tematiką taip, kad nuo disforinių ar euforinių prasmės efektų, siejamų su pinigų praradimu, galiausiai prieinama prie krikščioniškosios atgailos ir išganymo teologijos. Čia esama neginčytinos *diskursyvinės pažangos*, tokio „figūratyvinio samprotavimo“, kuris daugiausia remiasi aktantų arba funkcijų, priklausančių skirtingoms izotopijoms, viena-reikšmės homologijos nebuvimu. Šiuo atžvilgiu parabolinis diskursas skiriasi nuo alegorinio diskurso, kuriam kaip tik būdingas lygiagrečių izotopijų diskretinių elementų atitikimas – panašumas arba net tapatumas.

Taigi matome, kad parabolinio diskurso užuomazgoje slypi samprotavimo *figūratyvinių modelių*, kurie iš prigimties yra sugestyvūs ir žadinantys aliuzijas, problematika; sakytojas, numatydamas tokius modelius, formuoja ir iš dalies sąlygoja diskurso vyksmą. Toks modelis yra akivaizdžiai fideistinis ir kyla iš subjektyvaus /privalejimo būti/: mes jau turėjome proga pabrėžti „šachmatų žaidimo“ modelio, kurį vienas po kito nauodojo Saussure'as, Husserlis, Wittgensteinas ir Hjeltslevas, svarbą kalbos teorijos raidai. Ir vis dėlto tas pats figūratyvinis modelis pagimdė keturis skirtingus teorinius diskursus.

Lyginant su tokiu figūratyviu samprotavimu, kurio panaudojimas ir galiojimas neišsitenka, kaip matome, privilegijuotose pasitikėjimo (*fiducie*) srityse ir kuris kiek netikėtai atskleidžia tikėjimo vaidmenį kuriant novatoriškus diskursus,

kitas toks samprotavimas, laikomas loginiu iš prigimties, ilgainiui taip nuskurdo, kad dabar jam priskiriame tik samprotavimus, besiremiančius panašumu, artimus alegorijai, taip pat tikėtinumu grindžiamą praktinį mąstymą. *Homologijos* sąvoka, pakeitusi senąją analogiją, leidžia išreikšti matematine proporcija ryšius tarp lygiagrečiomis laikomų izotopijų. Priešingai žvalgomojo ir hipotetinio pobūdžio figūratyviams modeliams, homologinės formuluotės yra veikiau susijusios su interpretaciniu diskursu perskaitymu bei jų patikrinimu. Ir vis dėlto tai, kas labiausiai priešina vadinamąjį parabolinį fideistinės prigimties mąstymą loginiam, homologinančiam mąstymui, yra homologijos suponuojamas diskretinių elementų ir griežtų kategorijų buvimas ar sukūrimas, diskretumas, kurio nepaiso nei parabolinis diskursas, nei, kaip matėme nagrinėdami paradigmatises sąrangas, mitinis mąstymas.

4. Pabaigai

Mėgindami suprasti ir atkurti procedūras, vedančias į episteminių aktą, priėjome referencinio kognityvinio universumo sampratą, kuri vienintelė leidžia įvertinti ir pripažinti naujo pasakymo adekvatumą jau priimtoms semiotinėms formoms. Šis universumas – tai ne kokia enciklopedija, pripildyta pasaulio vaizdų, bet tinklas formalių semiotinių santykių, iš kurių episteminis subjektas atsirenka ekvivalentiškumus, jam reikalingus priimant tiesosakos diskursą. Mes pabandėme parodyti, kad šios formalios pozicijos gali būti skirtingai artikuliuojamos ir kad tose artikuliacijose galima išskirti fideistinę ir loginę dalis. Taigi tikėjimas ir žinojimas priklauso vienam ir tam pačiam kognityviniui universumui.

Vertė ROLANDAS PAVILIONIS

Algirdas Julien Greimas, *Du sens II. Essais sémiotiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1983, p. 115–133. (*Le savoir et le croire: un seul univers cognitif*)